

mesi hususunda halifeyi ikna etmeye çalıştılarsa da bu mümkün olmadı. Ali ordu-su Sıffin'den Kûfe'ye döndükten sonra birkaç bin kişilik bir grup ordudan ayrılarak Kûfe yakınındaki Harûrâ mevkiine çekildi, bunlar artık Harûriyye adıyla anılmaya başlandı. Burada Şebes b. Rib'î et-Temîmî'yi askerî kumandan, Abdullah b. Kevvâ' el-Yeşkürî'yi namaz kıldırma için imam seçen bu ayrılıkçı grup, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker faaliyetini başlatıp dinî hususların şûra yoluyla yürütüleceğini ilân etti. Aralarında Attâb b. A'ver, Abdullah b. Vehb er-Râsîbî, Urve b. Cerîr, Yezîd b. Ebû Âsım el-Muhâribî ve Hurkûs b. Zühêyr gibi ileri gelen kimselerin de bulunduğu grubu ikna etmek ve anlaşmazlığı gidermek amacıyla Hz. Ali önce Abdullah b. Abbas'ı Harûrâ'ya gönderdi, ardından bizzat kendisi karargâhlarına kadar gidip onlarla görüştü ve bazı vaadlerde bulunarak hepsini Kûfe'ye dönmeye ikna etti. Fakat uzlaşmaya rağmen tahkîmin halen devam ettiği ve hakemlerin, ilki Dûmetülcendel'de olmak üzere kendi aralarında birkaç görüşme yaptığı şeklindeki haber yayılınca ikinci bir ayrılma ortaya çıktı. Bu defaki ayrılış yeri Nehrevan'dı. Nehrevan yolunda, Hz. Ali safında yer alan ve Sıffin'den dönen Abdullah b. Habbâb b. Eret'e rastlayan, kendisine bazı sorular sorduktan sonra onu karısıyla birlikte öldüren (Müberred, III, 1134-1135), sayıları 12.000 civarında olduğu söylenen Hâricî topluluğu burada Abdullah b. Vehb er-Râsîbî ile Hurkûs b. Zühêyr'i imam seçti. Nehrevan'a intikal eden Hâricîler'le irtibatını sürdüren Hz. Ali, bazı teşebbüsler sonunda bunların bir kısmını yeniden Kûfe'ye getirmeyi başardı, geride kalanlarla yaptığı münazaralardan bir netice alamayınca onlarla savaşmak zorunda kaldı (Bağdâdî, s. 78-80). Nehrevan savaşında Hâricîler'in tamamına yakını katledildi. Hâricî hareketinin Ali devrindeki ilk safhası olarak kabul edilen, tahkîmle başlayıp Harûrâ ve Nehrevan savaşıyla devam eden olaylar zinciri, sonraki Hâricî fırkalarının hareket noktasını teşkil etmiştir.

Kaynaklarda Muhakkime-i Ülâ'ya nisbet edilen en önemli görüşlerden biri imâmet, diğeri tahkîm konusundaki düşünceleridir. Bu fırkaya göre imâmet Kureyş kabilesine ait bir hak olarak düşünülemez, Kureyş dışından birinin de imam olması câizdir. Kendi görüşlerine uygun olarak tayin edilmiş ve halka karşı âdil davranan herkes meşrû imam sayılır. Böyle bir imama isyan edenlerle savaşmak

gerekir. Ancak imam tayin edilen kişi haktan ayrılır ve insanlara zulmetmeye başlarsa onu seçen topluluk tarafından azledilir ya da öldürülür. İmam tayin edilmesi veya imamın bulunmaması durumunu da meşrû sayan bu gruba göre ihtiyaç duyulduğunda herhangi bir kimsenin imam olması sahihtir. Yine bu fırkaya göre Hz. Ali tahkîm konusunda hatalı hareket etmiştir; zira insanlar arasında ortaya çıkan ihtilâflarda Kur'an'ın hakem olması gerekirken Ali kişilerin hakem olarak hükmetmesini ve onların verdiği hükme uymayı kabul etmiştir. Halbuki Hz. Ali'yi tahkîme kendileri zorlamış ve tahkîm hususunda kendileri hüküm ortaya koymuştu. Bu sebeple Hz. Ali onların, "Hüküm ancak Allah'a aittir" sloganını "bâtıla alet edilmiş doğru bir söz" diye nitelemiştir. Önceleri Hz. Ali'yi sadece hatalı kabul eden bu grup daha sonra onu tekfir etmeye yönelmiştir. Ali'nin Cemel Vak'ası'ndan sonra muhaliflerinin mallarına ganimet olarak el koymadığını, kadın ve çocuklarına dokunmadığını, Sıffin'de de aynı yöntemi uygulayıp tahkîme rıza gösterdiğini, halbuki Nehrevan savaşında mallarını aldığını ve çocuklarını esir ettiğini ileri sürerek onu lânetlemişlerdir. Bunun dışında Hz. Osman'ı, Cemel Vak'ası'na katılanları, Muâviye ve taraftarlarını, hakemleri, tahkîme razı olanları, günah ve suç işleyenleri tekfir etmek Muhakkime-i Ülâ'nın genel kabulleri arasında görülmektedir. Mezhepler tarihiyle ilgili eserlerde (meselâ bk. Şehristânî, I, 115) bu fırka mensuplarının zühd ve ibadete düşkün olduğu belirtilir, ancak onların şuursuz bir imana sahip buldukları yolunda Hz. Peygamber'den nakledilen hadisler de aktarılır.

BİBLİYOGRAFYA :

Dineverî, *el-Ahbarü't-tvâl*, s.189-198; Müberred, *el-Kâmil* (nşr. M. Ahmed ed-Dâî), Beyrut 1406/1986, III, 1097-1101, 1130-1135; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), V, 48-63, 64-66, 72-93; Eş'arî, *Mağâlât* (Ritter), s. 127-128; Bağdâdî, *el-Farq* (Abdülhamîd), s. 74-82; Şehristânî, *el-Milel* (Kiflânî), I, 115-118; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 316-322, 341-346; W. Montgomery Watt, *Islamic Political Thought*, Edinburgh 1968, s. 54-55; a.mlf., *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 14-18; M. Rızâ Hasan ed-Düceyîlî, *Fırkatü'l-Ezârika*, Nefes 1393/1973, s. 19-28; J. Wellhausen, *el-Havâric ve's-Şî'a* (trc. Abdurrahman Bedevî), Küveyt 1978, s. 25-27, 35-40; Selim en-Naimî, "Zuhûrü'l-Havâric", *MMİlr.*, XV (1967), s. 18-32; L. Veccia Vaglieri, "Harûrâ", *EJ²* (İng.), III, 235-236; G. Levi Della Vida, "Kharîdîtes", a.e., IV, 1074; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Hâricîler", *DİA*, XVI, 169-170.

MUSTAFA ÖZ

MUHAL

(المحال)

"Yokluğu zâtının gereği olan" veya "konunun özü itibarıyla yokluğunu gerektiren" anlamında kelâm ve mantık terimi

(bk. HÜKÜM).

MUHÂLEA

(المخالعة)

Karı-kocanın anlaşmasıyla evliliğe son verilmesi anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "elbiseyi çıkarmak, soyunmak; ayırmak" gibi anlamlara gelen hul', fıkıhta kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasını ifade eder. Karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesi sebebiyle bu işleme **muhâlea** adı verilir.

Kur'an-ı Kerim'de bir taraftan evlilik teşvik edilmiş (en-Nûr 24/32), diğer taraftan ömür boyu birlikte yaşamaya karar veren eşler arasında karşılıklı sevgi ve saygının zamanla daha da büyüüp artacağı vurgulanmıştır (er-Rûm 30/21). Eşlerin birbiri için elbise konumunda olduğu belirtilerek (el-Bakara 2/187) evlilik ilişkisi mecazi anlatımla ortak bir elbiseye benzetilmiş, hul' / muhâlea terimi de bu âyetten istifade ile geliştirilmiştir. Yine Kur'an'da eşlerin karşılıklı anlayış ve fedakârlık içinde evlilik hayatını sürdürmeleri, birbirlerinin haklarına saygılı olmaları, birbirlerine güzel davranmaları ve yükümlülüklerini yerine getirmeleri, hayatın sevinçleri yanında sıkıntılarını da paylaşmaları istenmiştir (en-Nisâ 4/19, 21). Hz. Peygamber'in hadislerinde de evlilik teşvik edildiği gibi eşlerin dinî, ekonomik ve sosyal konum bakımından denk olmasının önemine dikkat çekilerek evliliğin ömür boyu sürmesinin hedeflenmesi gerektiği belirtilmiş, haklı bir sebep olmadan eşlerin evlilik birliğinin bozulmasına yönelik tasarruf ve taleplerinin hoş karşılanmadığı ifade edilmiştir (Ebû Dâvûd, "Talâk", 3, 18; Tirmizî, "Talâk", 10, 11). Bununla birlikte bazı çiftler arasında geçimsizliklerin ortaya çıkması ve geri dönüşüme bir noktaya gelinmesi mümkündür. Evlilik hayatının çekilmez hale geldiği ve evlilikten beklenen amaçların gerçekleşmesinin çok zor olduğu bu gibi durumlarda eşler arasında nikâh bağının sona erdirilmesi gündeme gelir (en-Nisâ

4/130). Bu durumda koca veya kendisine talâk yetkisi verilmiş kadın tek taraflı iradesiyle evlilik ilişkisini sona erdirebilir (bk. TALÂK). Kendisine bu yetki verilmeyen kadın ise muhâlea yoluyla veya mahkeme kararıyla eşinden ayrılabilir (bk. TEFRİK).

Aynı kökten bazı kelimeler sözlük anlamıyla yer alsada Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde hul' ve muhâlea kelimeleri geçmemektedir. Muhâleanın naslardaki başlıca dayanağı, "...Karı ve kocanın Allah'ın sınırlarını hakkıyla muhafaza edememelerinden korkarsanız kadının evlilikten kurtulmak için -erkeğe- bir meblağ vermesinde taraflara vebal yoktur" meâlindeki âyetle (el-Bakara 2/229) konuya ilişkin bazı hadislerdir. Bu âyette geçen "fideye / bir meblağ verme" anlamındaki fiilin öznesi kadın olmakla birlikte ifadenin bağlamını, âyetteki diğer unsurları, Resûlullah'ın tatbikatı yanında Kur'an ve Sünnet'teki aile hukukuna ilişkin hükümlerin örgüsünü dikkate alan İslâm âlimleri, hul'un kadının tek taraflı iradesiyle değil karşılıklı anlaşmayla gerçekleşen bir işlem olduğu sonucuna varmışlardır. Kocanın verdiği mehri ancak karısının rızasıyla geri alabileceğini bildiren (en-Nisâ 4/4), erkeğin, talâk yetkisini verdiği mehri ve hediyeleri geri almak için baskı aracı olarak kullanmasını yasaklayan (en-Nisâ 4/19-20) ve evliliğin yürümeyeceği anlaşıldığında bile eşlere öncelikle anlaşma yolunu seçmelerini öğütleyen, bütün bu yollar denendikten sonra ayrılma halinde Allah'ın onları lutfundan yararlandıracağını ifade eden (en-Nisâ 4/128-130) âyetler de karşılıklı hakları gözeterek sağlanacak mutabakata dayalı ayrılmanın meşru bir yöntem olduğunu dolaylı biçimde destekleyen delillerdendir.

Hz. Peygamber, haklı bir sebep bulunmaksızın talâk yoluyla karısından ayrılan bir erkeğin uhrevî sorumluluğuna dikkat çektiği gibi (Ebû Dâvûd, "Talâk", 3) kadının da haklı bir sebep bulunmaksızın kocasından kendisini boşaması için talepte bulunmasını hoş karşılamamış ve böyle bir davranışın uhrevî sorumluluğunun ağır olduğunu belirtmiştir (Müsned, III, 414; Tirmizî, "Talâk", 10, 11; Nesâî, "Talâk", 34). Sahâbeden Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın karısı kocasının çirkinliğinden, başka bir rivayette kendisini dövdüğünden şikâyetle Hz. Peygamber'e gelir ve kocasından ayrılmayı talep eder. Resûl-i Ekrem kadına mehir olarak aldığı bahçeyi Sâbit'e geri vermesini söyler; kadın ayrıca başka mal vermeyi teklif ederse de Resûlullah,

Sâbit'ten yalnız bahçeyi geri alıp karısını boşamasını ister (Şevkânî, VI, 276-282). Bu olay, Câhiliye devrinde de bilinen hul'un İslâmî dönemdeki ilk uygulaması olarak kabul edilir (Müsned, IV, 3; Emîr es-San'ânî, III, 1427; Cevâd Ali, V, 552). Kaynakların çoğu bu uygulamayı Hz. Peygamber'in önerisiyle Sâbit'in karısını boşaması, bir kısmı da onun, kadının bahçeyi geri vermesi şartıyla aralarını ayırması ve Sâbit'in de bu kazâî hükme uyması şeklinde aktarır (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, VII, 312-317). Bu rivayet farklılığı, özellikle muhâleada hâkimin rolü konusundaki tartışmalara ışık tutması bakımından önemlidir.

Resûl-i Ekrem döneminden itibaren müslüman toplumlarda uygulanagelen muhâlea, fakihler tarafından aile hukukunun diğer kurum ve telakkileriyle bütünlük arzedecek ve bir bakıma tefrikle birlikte talâk hukukunu dengeleyip tamamlayacak tarzda ele alınmış ve fıkıh eserlerinde evliliği sona erdiren ayrı bir işlem türü olarak incelenmiştir. Hul'un sebebi, mahiyeti, dinî hükmü, buna bağlanacak sonuçlar vb. hususlarda bazan aynı mezhep içinde bile farklı görüşlerin ortaya çıkmasında ilgili nasların yorumu açık olması yanında konunun dinî, ahlâkî, ekonomik ve sosyal yönlerinin bulunması, dolayısıyla geniş İslâm coğrafyasında yaşayan değişik ırk ve kültürlere mensup toplulukların aile hayatına ilişkin telakkileri ve bunların tarihî süreç içerisinde şartların değişmesine paralel biçimde değişikliğe uğraması etkili olmuştur.

Klasik fıkıh literatüründe hul'un meşruiyeti Kur'an ve Sünnet'in yanı sıra icmâ ile de desteklenirken hul' ile ilgili Bakara sûresinin 229. âyetinin Nisâ sûresinin 20. âyetiyle neshedildiğini ileri süren tâbiîn fakihlerinden Bekir b. Abdullah el-Müzenî'nin görüşünün muteber sayılmadığı ve icmâi etkilemediği belirtilir. Fıkıh âlimleri, eşlerin haklı bir sebep bulunduğu muhâlea hul'a başvurabilecekleri noktasında görüş birliği içinde olmakla beraber uyum halindeki eşlerin bu yola başvurmalarının hükmü tartışmalıdır. Fakihlerin büyük çoğunluğu bu durumda da hul' işleminin hukuken geçerli olacağı, ancak bir hakkın amacı dışında kullanılıp dince sürekliliği istenen evlilik birliğini bozdukları için ayrılan eşlerin günaha girmiş olacağı kanaatindedir. İbn Şihâb ez-Zührî, Nehâî ve Dâvûd ez-Zâhirî gibi fakihlere göre ise böyle bir muhâlea geçersizdir (Şîrâzî, II, 71; İbn Rüşd, II, 72; Şîrbînî, III, 262; Emîr

es-San'ânî, III, 1422-1423; M. Tâhir b. Âşûr, II, 411).

Hul'a başvurmanın meşrû sebebi "nüşûz" kavramıyla belirtilen eşler arasındaki geçimsizlik ve uyumsuzluktur. Nüşûzün mahiyeti hakkında görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte bunun alt sınırı, eşlerden birinin diğerinden hoşlanmaması sebebiyle evlilik görevlerini yerine getiremeyeceği endişesi taşınması, üst sınırı ise ailevi görevlerini fiilen yerine getirmemesi şeklinde ifade edilebilir (bk. NÜŞÛZ). Bununla yakından ilgili olan "şikâk" kelimesi de "eşlerin karşılıklı geçimsizliği ve anlaşmazlığı" mânasına gelir. Tâvûs b. Keysân, Şa'bî, İbnü'l-Münzir gibi bazı fakihler ancak eşlerden her ikisinin geçimsizliği halinde hul'a başvurulabileceğini ileri sürerken büyük çoğunluk, karı-kocadan birinin geçimsizliğini hul' için yeterli sebep olarak görmüştür. Ayrıca fıkıh âlimleri, geçimsizliğin kaynağı koca ise karısını muhâleaya mecbur bırakıp ondan bedel almasının haram olacağını, geçimsizlik sebebi kadın olsa bile kocanın talâk hakkını kullanmasının hul' yolunu istemesinden daha iyi olduğunu ifade etmişler ve geçimsizliğin kendisinden kaynaklanması halinde muhâlea isteyen kadına da aldığı mehri iade etmesini veya kocanın mağduriyetini giderecek bir miktarı geri vermesini tavsiye etmişlerdir (Cessâs, I, 393; Serahsî, VI, 183).

Resûlullah dönemindeki muhâlea uygulamasına ilişkin rivayetlerle diğer delilleri değerlendiren fakihler, bu işlemin hâkim huzurunda olmasının gerekip gerekmediği hususunda farklı kanaatler ortaya koymuşlardır. Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre alım satım, nikâh vb. işlemlerde olduğu gibi hul'un da hâkim huzurunda yapılması şart değildir. Saîd b. Cübeyr, İbn Sîrîn gibi tâbiîn fakihleri, hul'un geçerli sayılması için hâkimin huzurunda yapılmasını şart koymuşlardır (M. Tâhir b. Âşûr, II, 410; krş. Cessâs, I, 183). Mâlikî fakihleri ise bunun hem mahkemede hem mahkeme dışında olabileceği kanaatindedir (Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, IV, 12). Hanefî fakihlerinden Serahsî de ihtiyaç halinde muhâleanın hâkim huzurunda yapılabileceğini ifade etmiştir (el-Mebsût, VI, 173). Muhâleanın hâkim huzurunda olması şartının ileri sürülmesi eşlerin birbirine haksızlık yapmasını önlemek, hul' işlemlerini disiplin altına almak ve keyfî uygulamaların önüne geçmek gibi amaçlarla açıklanabilir. Nitekim Evzâî'nin, "Kadılar erkeğin kadı-

na verdiği mehirden daha fazlasını almasını câiz görmüyorlar” sözü yargı mercilerinin bu konudaki müdahalesini göstermektedir (İbn Kesîr, I, 275). Hanefî hukukunu uygulayan Osmanlı Devleti’nde talâk gibi muhâleanın da mahkemede yapılması veya tescil ettirilmesi gerekmediği halde çoğu zaman bunlar fiilen mahkemelerde olmuş veya mahkeme dışında yapılan muhâlealar talâktan daha titiz bir biçimde sonradan mahkeme defterlerine kaydedilmiştir. Bunun başlıca sebebi kocanın, karısının ileride mehir ve iddet nafakası ve bazı durumlarda birikmiş evlilik nafakası talep etmesine engel olmayı hedeflemesidir. Talâkta olduğu gibi muhâleada da mahkemelerin rolü tesbit ve tescilden ibarettir (Aydın, s. 114-115; ayrıca bk. 1917 Tarihli Hukûk-i Âile Kararnâmesi, md. 130). Aile hukuku alanındaki gelişmeler, Batı ülkelerindeki yasa koyucuları eşlerin anlaşarak ayrılmasına daha fazla imkân veren düzenlemelere yönelttiği gibi İslâm ülkelerinde de yasama, doktrin ve uygulamada hul’ müessesesinden daha çok yararlanma eğiliminin hâkim olduğu görülmektedir.

Rükûn ve Şartları. Muhâleaya talâk veya fesh hükümlerinin bağlanması konusunda fakihler arasında görüş ayrılığı bulunmakla beraber (aş. bk.) karşılıklı anlaşmayla meydana gelen, hatta bazı müelliflerce açık biçimde akid olarak nitelenen bu işlemin (Serahsî, VI, 171-172; Kâsânî, III, 144-148) varlık ve geçerliliği için bazı şartların aranacağı açıktır. Rükûn kavramıyla ilgili görüş ayrılığına bağlı olarak Hanefîler’e göre muhâleanın rükûnü icap ve kabulden ibarettir. Onların sıhhat şartı saydığı taraflar ve hul’ bedeli de cumhura göre rükündür (Şirbînî, III, 263). Bir kısım fakihler akdin konusunun bedelden ibaret olmadığını göz önüne alarak bedelin karşılığını, yani eşler arasındaki helâllik ilişkisini de rükûn saymışlardır. Fakat bu rükûnde aranan şart eşler arasında evlilik bağının devam etmekte olması şeklinde özetlenebilir; bu ise sonuçta taraflarda aranan şartlarla birleşir.

1. İrade Beyanı (icap ve kabul). Hul’ işleminin icap ve kabul, yani karı-kocanın karşılıklı iradelerini birbirine uygun olarak açıklamalarıyla meydana geldiği hususunda fakihler görüş birliği içindedir. İcap koca tarafından yapılmışsa Ebû Hanîfe’ye göre talâki karısının kabulüne bağlanmış (ta’lik) sayılır (Serahsî, VI, 173). Bu bağlamda ta’lik “yemin” anlamına

geldiğinden (Zekiyyüddin Şa’bân, s. 460) hul’ işlemi koca yönünden yemin hükümlerine tâbi olur. Dolayısıyla koca kadının kabulünden önce de sonra da bu teklifinden dönemez, karısını da kabulden menedemez. Kendi lehine muhayerlik şartı koyması geçerli olmadığından hul’u feshetmesi de mümkün değildir. İcabın sonuç doğurması için kadının icabın yapıldığı mecliste, orada hazır değilse bunun kendisine haber verdiği mecliste teklif edilen bedeli kabul ettiğine dair iradesini hemen açıklaması gerekir. Yine Ebû Hanîfe’ye göre kadın tarafından yapılan icap, nikâh bağından kurtulması karşılığında kocasına belli bir bedel ödemeyi taahhüt ve iltizam etmesi demektir. Fakat muhâleada kadın yönünden tam bir muâvaza akdi olmayıp teberru niteliği de taşıyan ivazlı akidlerin hükümlerine tâbi olur (a.g.e., s. 460). Dolayısıyla kadın kocasının kabulünden önce icabını geri alabilir, teklifi de sadece o meclis için geçerlidir. Kocanın muhâleayı ileride gerçekleştirecek bir şartta bağlaması veya gelecek zamana izâfe etmesi geçerli olduğu halde kadın açısından bunlar geçerli değildir. Buna karşılık kocanın muhayerlik şartı koyması sahih olmadığı halde kadının böyle bir şart ileri sürmesi sahihtir. Bu sebeple kadın, üç gün veya daha fazla bir süre muhayer olmak üzere kocasıyla muhâleaya yapabilir. Hanefîler’den Ebû Yûsuf ve Muhammed’e göre hul’ işlemi kadın bakımından da yemin hükümlerine tâbidir. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise muhâleaya hem karı hem koca bakımından muâvaza akdi sayılır ve bu işlem ivazlı akidlerin hükümlerine tâbi olarak gerçekleşir.

Taraflar muhâleaya için iradelerini söz veya yazıyla açıklayabilirler. Dilsizlerin mâlûm işaretleriyle de muhâleaya yapılabilir. Hanefîler’de hul’ yanında bu anlama geldiği kabul edilen bey’-şirâ, mübâree, müfâraka gibi lafızlar da kullanılabilir. Talâk kelimesi de bir bedelle birlikte kullanıldığında hul’ anlamına gelir, buna “talâk alâ mâl” denilir (Kâsânî, III, 152). Bununla birlikte ikisinin sonuçları arasında bazı farklar vardır. Hul’ vb. lafızlar nikâh bağının çözülmesini ifade eden kinayî kelimeler olduğu ve Hanefîler’de kinayeli sözlerle yapılan boşama bâin talâk sayıldığı için talâk alâ mâl ile muhâleaya arasındaki en önemli fark hukuken geçerli sayılmayan bir bedel söz konusu olduğunda ortaya çıkar. Şöyle ki, hul’ veya bu anlamdaki lafızlarla müteakvim olmayan bir mal üzerine yapılan bir muhâleada bedel ge-

çersiz sayıldığından ayrılık bâin talâk olarak gerçekleşir. Buna karşılık aynı durumda sarîh lafız olan talâk kelimesi kullanıldığında ric’î talâk hükümleri uygulanır. Ayrıca Ebû Hanîfe’ye göre hul’ yapıldığında evlilik sebebiyle doğan iddet nafakası dışındaki bütün malî haklar sâkit olduğu halde bedel karşılığında talâkın böyle bir etkisi yoktur. Mâlikîler’de muhâleaya akdi hul’, mübâree, sulh, müfâdât lafızlarıyla yapılır. İbn Rüşd, aynı mânaya gelmekle birlikte bu lafızdan her birinin bedelin miktarını belirlemede önemli bir yere sahip olduğunu söyler. Hul’ lafızıyla yapılan muhâleada mehirden tamamı, fidiye lafızıyla yapılanda mehirden büyük bir kısmı, sulh lafızıyla yapılanda mehirden az bir kısmı bedel olarak beirlenmiş sayılır. Mübâree lafızıyla olan muhâleada ise bedel kadının kocası üzerindeki bir hakkından vazgeçmesi demektir (*Bidâyetü’l-müctehid*, II, 70). Şâfiîler’e göre muhâleaya talâk, hul’, fidiye gibi sarîh lafızlarla yapılabildiği gibi bey’-şirâ, fesh gibi kinayî lafızlarla da yapılabilir. Hanbelîler’in bu konudaki görüşleri Şâfiîler’inkine yakındır. Muhâleada vekâlet geçerli olduğu için karı ve kocadan her biri kendisini vekilîyle temsil ettirebilir.

Muhâleaya tehdit ve baskı altında yapılmışsa Hanefîler’e göre talâk vâki olur; fakat baskı kadına uygulanmışsa hul’ bedelini vermesi gerekmez. Diğer mezheplerde ise baskı görenin talâki gibi hul’u da geçersizdir (Serahsî, VI, 176-177). Öte yandan fıkîh âlimleri, kocasının nafakayı kesmesi veya kendisini aşağılaması gibi bir davranışı sonucunda muhâleaya yapmak durumunda kalan kadının baskı altında sayılıp sayılmayacağını ve böyle bir muhâleanın hukuken geçerli olup olmayacağını tartışmışlardır. Hanefîler’e göre bu şartlar altında gerçekleşen muhâleaya kadının iradesi devre dışı kalmadığı için hukuken geçerlidir, fakat kocanın aldığı bedel helâl değildir. Mâlikîler’e göre kadın yargıya başvurarak kocasının kötü muamelesinden dolayı muhâleaya mecbur olduğunu ispat ettiği takdirde verdiği bedeli geri alabilir, ancak talâk geçerlidir (M. Tâhir b. Âşûr, II, 410). Hanbelîler’e göre böyle bir muhâleaya geçersiz olmakla birlikte ric’î talâk meydana gelir (Ali b. Süleyman el-Merdâvî, VIII, 383-384). Zâhirîler’e göre zulüm ve baskı sonucunda vuku bulan bir muhâleaya hükümsüz olup verilen bedel geri alınır, böylece kocanın haksızlık yapması engellenir (İbn Hazm, IX, 523-524).

2. Taraflar. Hul’ işleminde taraflar arasında sahih nikâh bağı bulunan karı ve

kocadır. Fasit bir nikâh söz konusu olduğunda muhâlea işlemi muteber sayılmaz; çünkü tarafların zaten ayrılmaları gerekir, dolayısıyla bir bedel karşılığında evliliği sona erdirmeye ihtiyaç yoktur. Aynı şekilde bâin talâkla boşanmış bir kadın muhâleanın tarafı olamaz, zira nikâh bağı ortadan kalkmıştır. Ric'î talâkla boşanmış bir kadının ise muhâleaya taraf olması mümkündür.

Muhâleada kocanın talâk ehliyetine sahip (âkil ve bâliğ) olması şarttır. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler iflâs veya sefeh sebebiyle hacr altına alınmış kocanın da hul' yapabileceği kanaatindedir. Muhâlea bedelinin geçerli olmasında kadının âkil, bâliğ, muhâleanın anlamına vâkıf ve mallarında ivazlı olarak veya teberru mahiyetinde tasarrufa yetkili bulunması şarttır. Sefeh sebebiyle mahcur olan veya muhâleanın anlamını bilmeyen bir kadının muhâleası geçerli değildir. Bu durumda talâk vâki olur, ancak kadının bedel ödemesi icap etmez. Gerek kadının gerekse kocanın ölümcül hastalık döneminde muhâlea yapmasının geçerli olacağı hususunda ihtilâf yoktur; ancak kadının mirasçı ve alacaklılarının haklarını korumak üzere mezheplere göre farklılıklar taşıyan bazı sınırlayıcı hükümler konmuştur. Fiil (edâ) ehliyetine sahip olmayan veya eksik ehliyetli kişiler hakkında kanunî temsilcilerince muhâlea yapılıp yapılamayacağı velâyet altındakilerin maslahatları dikkate alınarak hükme bağlanmaya çalışılmıştır. Küçüklerin evlendirilebilmesi yönündeki fikhî hükmün uzantısı olarak veliye yetki tanınan durumlarda da bedelini velinin kendi malından ödemesi şartının koşulması bu ilkenin bir yansımasıdır.

3. Bedel. Kadının sürdürmek istemediği nikâh bağından kurtulması karşılığında kocasına verdiği muayyen maddî değere "bedel" denir; bunun yerine fide, mal, ivaz, cu'l gibi terimler de kullanılmaktadır. Bazı Hanefî eserlerinde hul'un ivazlı ve ivazsız olmak üzere ikiye ayrıldığı, hul'un mutlak olarak kullanılması halinde ivazlı hul'un kastedildiği, dolayısıyla ivazsız da muhâlea yapılabileceği ifade edilirse de (Kâsânî, VI, 144; bk. Bellefonds, XXXI [1970], s. 186-195) ivaz belirtilmeden talâk kastıyla hul' lafzının kullanılması halinde kadının kabul beyanına ihtiyaç kalmamakta ve talâk vâki olmaktadır.

Nikâh aktinin sonucunda alınan veya hak edilen mehir, birikmiş nafaka alacağı, iddet nafakası muhâlea bedeli ola-

bileceği gibi mehir verilebilen her mal ve menfaat, hatta mehir olup olmayacağı tartışmalı bir kısım mal ve menfaatler de muhâlea bedeli olarak belirlenebilir. Buna göre alım satımı meşrû olan ve ekonomik bir değer taşıyan menkul ve gayri menkul mallarla bazı menfaatler muhâleada bedel olabilir. Meselâ koca, küçük çocukların masraflarının belli bir yaşa kadar karısı tarafından karşılanması şartıyla muhâlea yapabilir. Yine çocukların belli bir yaşa kadar karısı tarafından bakılması da muhâlea bedeli olabilir. Fakat hul' bedelinin hukuken geçersiz bir maldan belirlenmesi veya çocuğun haklarını ihlâl edici mahiyette olması câiz görülmemiş, böyle durumlarda bedelin yok sayılıp muhâlea değil talâk vâki olacağı belirtilmiştir. Mehirdede olduğu gibi muhâleada da bedelin peşin ödenmesi şart değildir. Ancak kadının zimmetinde sabit olan bedel-i hul' onun ölümü veya iflâsı halinde düşmez.

Fıkıh mezhepleri, hul' bedelinin mehir miktarından fazla olup olmayacağı hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir (Emîr es-San'ânî, III, 1423). Hanefîler hul' bedelinin mehir miktarından fazla olamayacağını, alındığında ise dünyevî açıdan geçerli sayılacağını kaydetmişlerdir. Hanbelîler de hul' bedelinin mehir miktarından fazla olamayacağı görüşündedir. Buna karşılık Şâfiî ve Mâlikîler hul' bedelinin mehir miktarından fazla olabileceğini, ancak mehirden fazla alınmasının güzel ahlâkla bağdaşmayacağını ifade etmişlerdir. Muhâleada bedelin kadının malından verilmesi şart olmayıp bu bedel üçüncü bir şahıs tarafından da karşılanabilir.

Muhâleanın Sonuçları. Eğer hul' talâk kelimesiyle veya talâk niyetiyle yapılmışsa buna talâk hükümlerinin uygulanacağına ihtilâf yoktur. Talâk kelimesi kullanılmadan ve sarîh olarak yahut kinaye yoluyla talâka niyet edilmeden yapılan hul'un ise talâk mı yoksa fesih mi sayılacağı tartışmalıdır. Fetvaya esas olan (müftâ bih) Hanefî görüşüyle Mâlikîler'e, Şâfiî'nin son görüşüne ve Ahmed b. Hanbelî'den bir rivayete göre muhâleaya talâk, Şâfiî'nin önceki görüşüne ve Ahmed b. Hanbelî'den gelen meşhur rivayete göre ise fesih hükümleri uygulanır.

Muhâleayı talâk sayanlara göre karı-koca arasında meydana gelen ayrılık bâin talâk hükmünde olup talâk adedi eksilir. Muhâleayı fesih olarak kabul edenlere göre ise evlilik bağı sona ermekle birlikte talâk adedinde bir eksilme meydana gel-

mez. Hul' ile talâka ve birden fazla talâka niyetle ilgili başka ayrıntılar ve görüş ayrılıkları da vardır. Her iki anlayışa göre muhâlea yoluyla ayrılan kadın talâk yoluyla boşanan kadın gibi iddet bekler, bedel olarak belirlenmemişse kocasından iddet nafakası alır, iddet müddeti içinde karı-kocadan biri ölse diğeri ona mirasçı olmaz. Bazı sahâbe ve tâbiîn fakihleriyle Ahmed b. Hanbelî'den gelen bir rivayete göre kadının iddeti bir âdet süresidir. Muhâleayı oluşturan beyanlardan icabın taraflardan biri veya her ikisi bakımından yemin anlamında kabul edilip edilmeyeceği, yine muhâlea işleminin karı veya koca bakımından muâvaza niteliğinde sayılıp sayılmayacağı hususunda da farklı görüşler vardır.

Diğer taraftan muhâleanın bir sonucu olarak kadının hul' bedelinin anlaşmada belirlenen şartlara uygun bir şekilde kocasına ödemesi gerekir. Ayrıca Ebû Hanîfe'ye göre muhâlea mehir ve nafaka alacağından başka bir mal karşılığında yapılmıca tarafların nikâh ilişkisine bağlı olarak doğan karşılıklı malî hak ve borçları da kendiliğinden düşer. Çünkü karı ve kocanın aralarındaki çekişme ancak bu suretle son bulmuş olur. Bu sebeple kadın artık muhâlea anına kadarki birikmiş nafaka alacağını, ödenmemiş mehrini kocasından isteyemez. Koca da ödediği mehri ve ileri tarihlere ait verdiği nafakayı karısından geri alamaz. Hanefîler'den Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve diğer üç mezhebe göre ise muhâlea anlaşmasında bedel olarak belirtilmedikçe tarafların nikâh akdine bağlı şekilde doğan karşılıklı malî hak ve borçların hiç biri düşmez.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 414; IV, 3; Ebû Dâvûd, "Talâk", 3, 18; Tirmizî, "Talâk", 10, 11; Nesâî, "Talâk", 34; Şâfiî, *el-Üm*, V, 171, 180-191; Sahnûn, *el-Müdevvene*, Kahire 1324, II, 335-353, 474; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 183, 391-397; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 512-518, 523-524; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1353, VII, 312-317; Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 70-71; Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 171-192; Kâsânî, *Bedâ'i'*, III, 144-152; VI, 144; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, Kahire 1975, II, 70-74; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Herrâs), VII, 51-94; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, IV, 110-114; İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-âzîm*, Beyrut 1969, I, 275; İbnü'l-Murtazâ, *el-Bahrü'z-zehhâr*, San'a 1409/1988, IV, 178-179; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, III, 199-222; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnsâfî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Kahire 1376/1957, VIII, 382-384; Mevâk, *et-Tâc ve'l-iklil*, Beyrut 1398, V, 280-295; İbn Nüceym,

el-Bahrü'r-râ'ik, IV, 77-102; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 262-278; Buhûti, *Keşşâfü'l-kinâ*, V, 212-213; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muhtaşarı Halil*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), IV, 11-21; Emir es-San'ânî, *Sübûlü's-selâm* (nşr. Hâzım Ali), Mekke 1415/1995, III, 1421-1427; Şevkânî, *Neylü'l-euâtâr*, VI, 276-282; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire), III, 439-464; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 552; Sa'dûn Abdülmün'im, *Ahkâmü'l-hul' fi'l-fikhi'l-İslâmî* (yüksek lisans tezi, 1395), Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Sü-ûd el-İslâmiyye; Takıyyüddin el-Hilâlî, *Ahkâmü'l-hul' fi'l-İslâm*, Dimaşk 1983, s. 1-64; M. Tâhir b. Âşûr, *Tefsîrüt-Tahrîr ve't-tenvîr*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü't-Tûniyye li'n-neşr), II, 410-412; M. Muhyiddin Abdülhamîd, *el-Ahvâlü's-şahşiyye*, Beyrut 1404/1984, s. 313-329; M. Akîf Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 43, 114-115; Zekiyyüddin Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'iyye li'l-ahvâli's-şahşiyye*, Bingazi 1989, s. 458-471; Fahrunnisa Gündüz, *İslâm Hukukunda Muhâlaa* (yüksek lisans tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-74; Âmir Saîd ez-Zeybârî, *Ahkâmü'l-hul' fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1997; M. C. Zilfi, "'We don't Get Along': Women and Hul Divorce in the Eighteenth Century", *Women in the Ottoman Empire* (ed. M. C. Zilfi), Leiden 1997, s. 264-296; Fatma Yıldız, *Kur'an ve Sünnet'e Göre Kadının Evliliği Sona Erdirme Hakkı* (yüksek lisans tezi, 2000), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Y. L. de Bellefonds, "Le 'hul', sans compensation en droit hanafite", *St.I*, XXXI (1970), s. 185-195; L. Carroll, "Quran 2:229: 'A Charter Granted to the Wife'? Judicial Khul' in Pakistan", *Islamic Law and Society*, III/1, Leiden 1996, s. 91-126; Yûsuf Abdurrahman el-Firt, "el-Ĥul' fi't-teşrî'i'l-İslâmî ve fi'l-kânûni'l-Mişrî", *Mecelletü Külliyyeti dâri'l-fulûm*, sy. 27, Kahire 2000, s. 669-724; İzzet Sak - Alaaddin Aköz, "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhâla'a", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 15, Konya 2004, s. 91-140; "Ĥul'", *Mv.F*, XIX, 234-259.

FAHRETTİN ATAR

MUHÂLEFET

(المخالفة)

Zayıf râvinin sika râviye veya sika râvinin kendisinden daha güvenilir râviye aykırı rivayette bulunması anlamında terim.

Sözlükte "ayrılmak, geri kalmak; aykırı davranmak, uyuşmamak" gibi anlamlara gelen **muhâlefet**, râvinin hadis rivayetindeki güvenilirliğini ortadan kaldıran on cerh sebebinden (metâin-i aşere) biridir ve zabt ile ilgili bir râvi kusurudur. Böyle bir kusuru bulunan râvi hakkında genellikle, "Güvenilir râvilere muhalefet eder"; "Hadisinde aykırılık vardır"; "Bazı ferd, garîb ve münker rivayetleri vardır"; "Hadisiyle uyuşan rivayet bulunmaz"; "Hadisinde fazlalık vardır"; "Hadisi müdrecdir"; "İsnadları birleştirir"; "Hadisi muztaribdir";

"İsnadı doğru dürüst okuyamaz"; "Hadisi ma'rûf değildir"; "Hadisi mahfûz değildir"; "Hadisi şâzdr"; "Hadisi münkerdir"; "Hadisi genelde maktûbdur"; "İsnadları kalbeder ve isimleri değiştirir"; "İsnadları veya haberleri birbirine karıştırır"; "Bazan ma'rûf, bazan münker hadis rivayet eder"; "Daha güvenilir râvilerin rivayetlerine uymadıkça hadisi delil olmaz" gibi ifadeler kullanılır ve bu râviler "Hadisi müdrecdir, münkerdir, şâzdr, maktûbdur, ilâvelidir, muztaribdir, ferddir, garîbdır, zayıftır, tashîf ve tahrîf yapardı" sözleriyle cerhedilir.

Muhalefet kavramı muhalefet eden râviye izâfetle "muhâlefetü'r-râvi", kendisine muhalefet edilen râviye nisbetle "muhâlefetü's-sika" adını alır. Zayıf râvinin güvenilir râviye muhalefet etmesi durumunda muhalif rivayete "münker", muhalefet edilen rivayete "ma'rûf" denir. Güvenilir bir râvinin kendisinden daha güvenilir râviye muhalefet etmesi halinde ise muhalif rivayet için "şâz", muhalefet edilen rivayet için "mahfûz" terimleri kullanılır.

Hadiste meydana geldiği yere göre muhalefet değişik isimler alır. Zayıf hadis çeşitlerinden müdrec, maktûb, mezîd fî muttasılı'l-esânîd, muztarib, musahhaf ve muharref türleri muhalefet sebebiyle ortaya çıkmış ve bu terim hepsinin ortak adı olmuştur. Muhalefet senedde veya metinde görülür. Râvinin bir hadisin senedinde ekleme ve birleştirme gibi değişiklikler yapması sebebiyle aynı hadisin daha güvenilir râvilerden gelen isnadına muhalefet etmesine "idrâc", muhalif konna düşen böyle bir hadise "müdrec" denir. Muhalefet isnadında bulunan râvilerin takdim - tehirî şeklinde meydana gelirse hadis "maktûb", muttasıl bir isnadın arasına yabancı bir râvi eklemek suretiyle oluşursa "mezîd fî muttasılı'l-esânîd" adını alır. Meselâ Kâ'b b. Mürre adının Mürre b. Kâ'b şeklinde okunması, Sâlim'in rivayeti olarak meşhur olan bir hadisin Nâfi'den nakledilmesi veya garîb hadis naklediyor görüntüsü verip dikkat çekmek ya da Buhârî ve Ukaylî'ye yapıldığı gibi bir muhaddisin hâfızasının sağlamlığını kontrol etmek amacıyla sened ve metinlerin birbirine karıştırılması isnadında muhalefetin örneklerindedir.

Metinde görülen muhalefet ise bazan hadisin başına, bazan ortasına, genellikle de sonuna hadise ait olmayan bir metnin eklenmesi veya bir hadisin metnindeki bazı ifadelerin yer değiştirmesi şeklinde meydana gelir. Meselâ Ebû Hüreyre'den

rivayet edilen, "Abdesti eksiksiz alınız; cennemde yanacak ökçelerin vay haline!" meâlindeki hadisin (Buhârî, "Vuđû", 29) baş kısmındaki, "Abdesti eksiksiz alınız" cümlesi aslında Ebû Hüreyre'ye ait olup sonradan metne eklenmiş, böylece asıl metne muhalefet edilmiştir. Görüldüğü üzere mevkuf bir hadisin merfû' olarak rivayet edilmesi de muhalefet sayılmaktadır.

Çok defa senedde, bazan metinde, bazan da her ikisinde görülen bir muhalefet türü de aynı hadisin, birini diğerine tercih etme imkânı olmayacak veya araları uzlaştıramayacak kadar farklı şekillerde rivayet edilmesiyle meydana gelen muztarib hadiste görülür. Meselâ her ikisi de aynı senedle rivayet edildiği halde birbirine aykırı hüküm getiren, "Malda zekâtta başka hiçbir hak yoktur" meâlindeki hadis (İbn Mâce, "Zekât", 3), "Elbette malda zekâtta başka bir hak vardır" meâlindeki hadiste (Tirmizî, "Zekât", 27) metin yönünden iztirâba dayanan muhalefet söz konusudur (*Tecrid Tercemesi*, I, 314). Muhalefetin görüldüğü bir diğer yer de metindeki bazı kelimeleri veya ifadeleri takdim - tehir etmek ya da bunların yazılışlarında imlâ hatası yapmak suretiyle ortaya çıkan maktûb hadistir. İnfakın gösterişten uzak olmasını tavsiye eden Ebû Hüreyre hadisindeki, "... Hatta sağ elinin verdiğini sol eli bilmesin" ifadesini Müslim'in râvilerinden birinin, "... Hatta sol elinin verdiğini sağ eli bilmesin" şeklinde rivayet etmesi (Buhârî, "Zekât", 16; Müslim, "Zekât", 91) "maktûbü'l-metn" denilen bir takdim-tehir muhalefeti örneğidir.

Muhalefet metinde geçen kelimelerden bir veya birkaçında nokta, hareke, harf yahut yazı hatası sebebiyle de meydana gelir. Genellikle metinde, bazan da senedde rastlanan bu muhalefet türünde noktalama hatası yapılan kelimenin bulunduğu rivayet için "musahhaf", hareke veya harf hatası yapılan için "muharref" terimleri kullanılır. Meselâ İbn Mürâcim'i (ابن مزاحم) İbn Müzâhim (ابن مزاحم) diye rivayet etmek tashîf, Üseyd b. Hudayr'ı (سعید بن حصير) Saîd b. Husayn (سعيد بن حسين) şeklinde okumak tahrîf sebebiyle yapılmış bir muhalefettir.

Bir râvideki dalgınlık, dikkatsizlik, hata veya hâfızasındaki zayıflıktan kaynaklanan her türlü muhalefet râvinin zabtını, dolayısıyla güvenilirliğini ortadan kaldıran önemli bir cerh sebebidir. Bu sebeple ilk dönemin meşhur muhaddis ve münekkidlerinden Şu'be b. Haccâc, "Şâz